

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“KOMPYUTER LINGVISTIKASI: MUAMMOLAR, YECHIM VA ISTIQBOLLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

2022-yil 22-aprel

MUNDARIJA

SO‘Z BOSHI

Sirojiddinov Sh.S Kompyuter lingvistikasi – milliy tilshunosligimiz istiqboli ..	4
Jamoldinova O.R. Kompyuter lingvistikasi – milliy til ravnaqining zamonaviy vositasi	5
Mamaraimova N.Y. Kompyuter lingvistikasi – davlat tili nufuzi va mavqeyini oshirishda istiqbolli soha	6

YALPI YIG‘ILISH MA‘RUZALARI

Eşref Adalı Türkçenin Mantığı	7
Raupova L.R. O‘z qatlamga doir grammatik terminlar va ularning elektron lug‘atini yaratish muammolari	30
Xolmanova Z. Semantik maydon va semantik to‘r imkoniyatlari	37
O‘rinbayeva D. Kompyuter lingvodidaktikasi ta‘lim samaradorligining asosi ...	44
Normurodova N., Shakhobitdinova Sh., Hamroyeva Sh. Objectives and tasks of linguodidactic electronic platform of turkish languages	52
Elov B.B. N-gramm til modellari vositasida o‘zbek tilida matn generatsiya qilish	60
Abjalova M.A. O‘zbek tili korpusining dasturiy ta‘minoti imkoniyatlari	73

KORPUS LINGVISTIKASI

Qarshiyev A.B., Karimov S.A., Tursunov M.S. O‘zbek tili milliy korpusining dasturiy ta‘minot strukturasi va vazifalari	82
Abjalova M.A., G‘ulomova N.S. Alisher Navoiy mualliflik korpusi va uning imkoniyatlari	89
Qarshiyev A.B., Karimov S.A., Maxmidov Sh.B. O‘zbek tili milliy korpusini loyihalash	94
Abdurahmonova M.T., Rahmonova A.A. O‘zbek milliy korpusida ko‘p ma‘nolilik	98
Elov B.B., Amirqulov M.A. O‘zbek-ingliz tillari parallel korpusini yaratish tamoyillari	105
G‘ulomova N.S. Mualliflik korpuslarining ta‘lim jarayonidagi ahamiyati	113
Elova D.Q. Yordamchi so‘zlar va alohida olingan so‘zlar turkumida uslubiy xoslanishni ko‘rsatuvchi teglar tizimi	119
Abdurahmonova M.T., Olimova M.P. Korpus lingvistikasining ahamiyati	128
Uzoqov Z., Primova X.A. O‘zbek tili milliy korpusi uchun N-gram modelining konkordans qidiruv tizimi tahlili	134
Soliyev M.M. Til korpuslari semantik teglarini yaratishda semantik izoh berish muammolariga doir	139
Rizvanov Q.Q. Sketche engine korpus menejeri va uning ayrim imkoniyatlari ..	144
Nuritdinov A.S. O‘zbek tili korpusi uchun Abdurauf Fitratning lingvistik asarlarini manba sifatida olinishi	154

ALISHER NAVOIY MUALLIFLIK KORPUSI VA UNING IMKONIYATLARI

Abjalova Manzura Abdureshetovna

abjalova@navoiy-uni.uz

ToshDO‘TAU Kompyuter lingvistikasi
va raqamli texnologiyalar kafedrası dots.v.b.,
filologiya fanlari bo‘yicha PhD

G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna

gulomovamoi@mail.ru

ToshDO‘TAU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyoti tarkibiga mansub “Badoye’ ul-vasat” devonidagi 650 g‘azalning semantik teglari bazasi asosida yaratilgan Alisher Navoiy mualliflik korpusi va uning imkoniyatlari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, mualliflik korpusi, semantik teg, baza.*

AUTHOR’S CORPUS OF ALISHER NAVOI AND ITS CAPABILITIES

Abstract. This article discusses the author's corpus of Alisher Navoi and its capabilities, created on the basis of semantic tags of 650 gazelles of the divan “Badoe ul-vasat” of the kulliyat “Khazain ul-maoniy” by Alisher Navoi.

Key words: *Alisher Navoi, author's corpus, semantic tag, database.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktabrda “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-son Farmonida o‘zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro‘-e’tiborini tubdan oshirish, davlat tilining xalqaro miqyosdagi o‘rni va nufuzini yuksaltirish, o‘zbek tilining axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, Internet jahon axborot tarmog‘ida munosib o‘rin egallashini ta’minlash, o‘zbek tilining kompyuter dasturlarini yaratish kabi vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek, Prezidentimiz tomonidan 2020-yil 20-oktabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni bilan tasdiqlangan “2020-2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish Konsepsiyasi”da belgilangan davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta’minlash ustuvor yo‘nalishidagi

o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi yirik resursni yaratish va o'zbek tilini Internet jahon axborot tarmog'ida ommalashtirish, unda munosib o'rin egallashini ta'minlash vazifalarining ko'rsatib berilishi bilan biz mutaxassislariga katta mas'uliyat bo'ldi.

Mazkur vazifalar ijrosini ta'minlash va ta'lim olayotgan o'quvchi hamda talaba-yoshlarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, ilmiy tadqiqot olib borayotgan tadqiqotchilar, ta'lim maskanlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglarga lisoniy qatlami boy o'zbek tilining XV asrdagi lisoniy imkoniyatlarini ochib berish va Alisher Navoiy ijodiy merosini jahon miqyosida targ'ib etish, Milliy merosimizni zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimida keng qo'llanishiga erishish, buning uchun ham ajdodlarimiz asarlarini yoshlar o'rtasida targ'ib etish, mumtoz adabiyot namunalarini o'qishli va tushunarli tarzda tadqim etuvchi filologik korpuslarni yaratish, jumladan, Alisher Navoiy mualliflik korpusini yaratish va buning uchun Navoiy ijodiy merosini semantik teggash muhim vazifadir. Shu bois dastlabki qadamda o'rta ta'lim uchun chiqarilgan o'quv adabiyotlarining aksariyatida Navoiyning “Xazoyin ul-ma'oni” kulliyotidagi “Badoye' ul-vasat” devonidan ijob namunalari tashkil etganligi bois o'quvchilarni Alisher Navoiy ijodini o'qib tushunish, Navoiyni anglash va o'quvchilarni Navoiyga oshno etish maqsadida “Badoye' ul-vasat” devonidagi 650 g'azalning semantik teglari asosida Alisher Navoiy mualliflik korpusi yaratildi.

“Xazoyin ul-ma'oni” kulliyoti “G'aroyib us-sig'ar” (“Yoshlik g'aroyibotlari”), “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirlik (she'r)lari”), “Badoye' ul-vasat” (“O'rta yosh badialari”) va “Favoyid ul-kibar” (“Keksalik foydalari”) nomli devonlardan tarkib topgan mukammal yig'ma devon. Xalq orasida “Chor devon” deb ham yuritiladi.

“Badoye' ul-vasat” devonidagi 650 g'azal, unda keltirilgan maqollar, iboralar, arxaizm, tarixiy so'zlar, telme, tashbih, tanosib, irsoli masal kabi she'riy san'atlar semantik teglari asosida birinchi marta III Renessans davrida o'rta maxsus va oliy ta'lim talabalari uchun yangi formatdagi Alisher Navoiy mualliflik korpusi yaratildi va foydalanuvchilarga qulaylik uchun korpusda qidiruv interfeysi ham ishlab chiqildi. Buning natijasida foydalanuvchilarda Navoiy ijodi, umuman, XV asr manbalari bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'sha davr so'zligini tushunish qobiliyatlarini rivojlantiriladi.

Hozirgi kunga qadar Alisher Navoiy tarjimai holi va uning asarlari matni jamlangan saytlar, turli mobil ilovalar va Navoiy asarlarining .pdf formatdagi asarlari mavjud. Ammo bularning o'zi Alisher Navoiy ijodini o'rganish, uning

so‘zligini tushunish, Navoiyni anglashga hozirgi davr o‘quvchisi uchun yetarli emas. Navoiy korpusida mazkur bo‘shliqni to‘ldirish uchun bugungi kunda o‘quvchi tushunishga qiynalgan izohtalab so‘zlar izohini joriy vaqtda bilish va shunday so‘zning misradagi ma’nosini anglashi uchun semantik teglangan baza zarur sanaladi.

Korpus yetti rukndan iborat bo‘ladi:

1-rukn: “Alisher Navoiy tarjimai holi” bo‘limi mutafakkirning hayoti va ijodiy faoliyati haqida ma’lumotlar bazasi hisoblanadi.

2-rukn: Korpus bo‘yicha oddiy va maxsus qidiruv.

3-rukn: Alisher Navoiyga tegishli 8 ta devon matnlari.

4-rukn: Alisher Navoiyning jami 26 ta asarlari (qasidolari; ilmiy, badiiy, tazkira, tarixiy, diniy mavzularda yozilgan) jamlangan. bo‘lib, foydalanuvchilar ma’lumotlar bazasi sifatida foydalanishlari mumkin.

5-rukn: “Badoye’ ul-vasat” devonidagi 650 g‘azal va she’riy san’atlar semantik teglangan holda foydalanuvchiga taqdim etiladi.

6-rukn: Alisher Navoiy korpusi haqida.

7-rukn: mazkur korpusga oid tadqiqot natijalari.

Yaratilgan korpus mutaxassislar uchun ma’naviy ehtiyojni qondirish manbasi, ta’lim bosqichlarida o‘quv materiali, sohalarga oid ma’lumotlar manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Alisher Navoiy mualliflik interfeysi quyidagi ko‘rinishga ega:

Alisher Navoiy mualliflik korpusi ta'limiy, tarixiy, lingvistik, ijtimoiy, tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatga ega bo'lib, ushbu korpusni yaratish natijasida quyidagi imkoniyatlar yuzaga keladi:

- Navoiy shaxsini o'rganish;
- adib uslubini tadqiq etish;
- shoir ijodini lingvopoetik tahlil qilish;
- ijodkorning so'z qo'llash imkoniyati va mahoratini tadqiq etish;
- mualliflik lug'atlarini yaratish;
- mualliflik iboralarini jamlash;
- MKdagi ijodkor shaxsi va uslubini namoyon etuvchi parametrlar orqali anonim asarlar muallifini topish;
- mualliflik parafraza, parema, hikmatlarini jamlash; tasviriy ifodalarning qo'llanilish ko'lamini ijodkor kontekstidan aniqlash mumkin bo'ladi.

Jahon filologiyasi va o'zbek filologiyasida Alisher Navoiy ijodi, uning shaxsi, asarlarining tarjimasi borasida talaygina tadqiqot ishlari qilingan. Hozirgi kunga qadar Alisher Navoiy tarjimayi holi va uning asarlari matni jamlangan saytlar [6,7], turli mobil ilovalar va Navoiy asarlarining .pdf formatdagi asarlari [8,9,10,11] shuningdek, Alisher Navoiy asarlari tili bo'yicha yaratilgan bir qancha izohli lug'atlar [1,2,3,4,5] mavjud. Ammo bularning o'zi Alisher Navoiy ijodini o'rganish, uning so'zligini tushunish, Navoiyni anglashga hozirgi davr o'quvchisi uchun yetarli emas.

Jahon adabiyotshunosligida va axborot texnologiyalari sohasida Alisher Navoiyning hayoti va ijodi yoritilgan ma'lumotlar [13,14,15,16,17] sayt sahifalarida yoritilgan. Biroq hozirgacha jahon tilshunosligida ham, adabiyotshunosligida ham Alisher Navoiy mualliflik korpusini yaratishga bo'lgan ishlanmalar qilinmagan. Shu jihati bilan ham ushbu korpus innovatsion va amaliy ishlanmalardan biri bo'lishi kutilmoqda.

Korpusdan nafaqat adabiyotshunoslar, balki barcha soha vakillari, shuningdek, abituriyent va tadqiqotchilar, Alisher Navoiy shaxsi va ijodiga qiziquvchi xorijliklar ham foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'zbek kompyuter va korpus lingvistikasini targ'ib etish hamda rivojlantirishga, ta'lim jarayoni va tadqiqot ishlarini yuksaltirishga, barcha yoshdagi mutaxassislarning ta'limiy ehtiyojini qondirishga, so'z boyligi hamda savodxonlikni oshirishga qaratilgan zamonaviy mualliflik korpusi yaratilib, amaliyotga tatbiq etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati / E.Fozilov tahriri ostida. Tahrir hayʻati: Kononov A., Qayumov P., SHukurov SH., Hayitmetov H., Bektemirov H., Karimov Q. – Oʻzbekiston: Fan, 1983.
2. Berdak Yu. Navoiy tili lugʻati. – Toshkent: Sharq, 2018. – 496 b.
3. Berdaq Yu. Mumtoz adabiy asarlar lugʻati. – Toshkent: Sharq, 2010. – B. 6.
4. Muhammad X. Alisher Navoiy asarlari lugʻati. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 407 b.
5. Shamsiyev P., Ibrohimov S. Navoiy asarlari lugʻati. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 1972. – 784 b.
6. <https://navoi.uz>
7. <http://alisher.navoiy-uni.uz/>
8. https://kitobxon.com/oz/yozuvcchi/alisher_navoi
9. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/40-alisher-navoiy-asarlari>
10. <https://arboblal.uz/uz/people/alisher-navoi>
11. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/40-alisher-navoiy-asarlari>
12. <https://www.opensourceshakespeare.org>
13. https://ru.wikipedia.org/wiki/alisher_navoi
14. <https://eurasia.expert/rodilsya-uzbekskiy-poet-i-filosof-alisher-navoi>
15. <https://biographe.ru/znamenitosti/alisher-navoi>
16. <https://msu.uz/articles/2022-02-12-alisher-navoi-pevets-radosti-i-pechali-chelovecheskoi-dushi>
17. <https://www.asia-travel.uz/uzbekistan/outstanding-people/alisher-navoi>